

NOTE LEXICAL-ETIMOLOGICE

IULIA MĂRGĂRIT

BUDÉLIȘTE

Cu sensul „căldură mare, zăpușeală”, *budeliște*, notat din mai multe localități, Coverca, Crucea, Geamăna, Panaci, Poiana Stampei din fostul raion Vatra Dornei, figurează în *Glosar reg.* Dicționarele nu au înregistrat cuvântul, motiv pentru care facem cuvenita propunere, indicând chiar poziționarea acestuia: s.v. *dubeliște*. Supoziția relației *budeliște* s.f., var. s.v. *dubeliște* fig. „căldură...” se verifică prin suprimarea metatezei a cărei reordonare duce la primitivul astfel modificat: *budeliște* > *dubeliște*. Ca argument în favoarea acestei ipoteze de lucru ar fi coprezența *budeliște* / *dubeliște*, cu aceeași semnificație, în paginile aceleiași surse, *Glosar reg.*, provenind din aceeași localitate, Coverca, fostul raion Vatra Dornei dar și a sinonimului *budeală*, marcat de același accident fonetic plecând de la *dubeală*.

În privința originii celor două lexeme reconstituite, *dubeală*, *dubeliște*, DLR procedează inconsecvent: pentru primul dintre ele menționează analiza *dubi* + suf. *-eală*, pentru cel de al doilea, *dubeliște*, cf. ucr. *dobi*. Inconsecvența ridică un firesc semn de întrebare, dată fiind înrudirea evidentă a celor două derivate. În plus, considerăm că DLR ar fi trebuit să identifice metateza în cazurile semnalate, fiind vorba de o sursă din *Bibliografia* aferentă dicționarului-tezaur, și, în consecință, să poziționeze, ca variante, *budeală* s.v. *dubeală*, *budeliște* s.v. *dubeliște*.

BURÁT

Termenul se întâlnește într-o relatare din TDM I, p. 432, pct. 782, localitatea Dracea, Teleorman și denuște „moara de foc”: *Da nu era burát ca acuma să mâncăm jâblă. Sta pâinea o săptămână de zile și nu se usca.*

În *Gl. Olt.*, pct. 965, cu același sens figurează substantivul *aburát*: *Făina la aburát o facem, așa să zice la noi. Ne ducem la Gârla Mare, la Balta Verde, unde vrem s-o facem* (Gruia, Vânju Mare, Oltenia).

DA înregistrează *aburat*, -ă, participiul verbului *abura* „acoperit cu aburi”, fără nici un fel de restricție. În CADE figurează ca provincialism, doar SDLR menționează „vechi”.

FD, XXXIX, București, 2020, p. 189–200

După toate aparențele, termenul neînregistrat în dicționare, cu circulație redusă, în perioada actuală, constituie varianta aferezată a formei originare *aburat*. Este posibil ca mai ales construcțiile cu prepoziția *a*, atestată generos pentru Muntenia (v. *Gl. Munt.*, s.v.) să fi contribuit în sandhi, la desprinderea vocalei [a] prin suprapunere cu prepoziția: *duceau a aburat* > *duceau a burat*. Contextul din *Gl. Olt.* reprezintă o construcție cu prepoziția *la*, care a substituit prepoziția *a* (*Făina la aburat o facem*), ilustrând parcursul conectivului moștenit, lat. *ad*, la nivelul dialectal al limbii române.

CĂLUȘIRE

Cuvântul-titlu figurează în DA s.v. *căluș*, fără rezolvare etimologică, pe baza unei atestări din Tudor Pamfile, *Agricultura la români*, 1913, p. 25: *Micile proprietăți se despart între dânsele prin haturi, sing. hat care poate fi urma unei singure brazde trasă cu plugul și negrăpată [...]. Tot hat se numește și când nu e brazdă, ci o fâșie, șirincă îngustă de pământ. Prin părțile Moldovei de sus se numește și mezuină, dorjincă, hotar sau mejă; în Țara Românească i se zice călușire.*

MDA preia termenul, dar fără să procedeze la soluționarea etimologică cuvenită în articolul corespunzător. În acest scop, propunem ca punct de plecare *căluș*, cu aceeași semnificație „petec de pământ rămas nearat între două brazde sau la capătul locului” cu multiple atestări în ALRR–Munt. și Dobr., V, h. 602 / pct. 680, 763, 766–768, 787, 790, 795, 826. De la *căluș*, prin analogie cu termeni din același domeniu de referință (avem în vedere *moștenire* „pământ moștenesc, în proprietatea țăranilor, înainte de împroprietărirea lui Cuza”), s-ar fi putut crea *călușire*. Elementul de amplificare *căluș* – *călușire* s-ar fi atașat în condiții de proximitate dintre cuvântul fără augment și un altul a cărui structură să conțină segmentul final *-ire*. Ne-am oprit asupra unui lexem din terminologia agricolă rurală: *moștenire*. „Atingerea” practică și verbală între cele două realități *căluș* / *moștenire* ar fi dus la uniformizarea terminală *moștenire* / *călușire*. Ca argument, menționăm faptul că *moștenire* figurează în *Gl. Munt.* / pct. 678, reprezentând o localitate din Argeș, ca și punctul 680 din atlasul citat. Apropierea spațială dintre realitățile definite de cei doi termeni *căluș* / *moștenire* conferă plauzibilitate ipotezei. În plus, mai adăugăm un argument: crearea unei formații similare, probabil tot după *moștenire*, cu același semantism, înregistrată în *Gl. Olt.* / pct. 938: *strămoșire* (Mărgărit NCS, 208), analizabilă prin baza *strămoș*, prin suprapunere tot cu *moștenire*: *Puțul acesta este făcut din bunici și străbunici. Vrem să-l avem de strămoșire* (Pestișani, sat Frâncești, fost raion Gorj).

COJÍ

Semnificând „a bate pe cineva foarte rău”, verbul anunțat a fost atestat în Pârteștii de Jos – Suceava (LR, XI, 1962, nr. 6, 648): *Dacă mai faci o poznă, te cojesc*. Cu același înțeles, termenul a fost consemnat pentru aceeași zonă (după DA

s.v. *coajă*). Relativ recent, verbul a fost atestat în aria sudică, dar cu alt sens, „a jupui un animal de piele (blană)” (Mărgărit 2014: 312). Denominativul *coji* conservă semantismul vechiului împrumut slav *coajă* < *koža* „piele”, așadar, *te cojesc* „te jupoi (de viu), îți iau pielea”, păstrat și în expr. *a o lua pe* ~ [fig.] „a fi bătut”. Înregistrarea derivatului în nordul Moldovei reprezintă o confirmare a sensului etimologic al bazei. O altă atestare cu evoluție de sens, *coajă* „vită slabă, numai piele (și os)”, pledează tot pentru păstrarea înțelesului primitiv: *Avea ca avere câteva coji de vacă, niște oițe...* Șez. VII, 137. În privința, expr. *M-au cojit puricii* (Herz., Gher., id., *ibid.*) „mi-au făcut praf pielea (= *coaja*), m-au umplut de bubulițe”, prin atestarea paronimului *coși* (*ne-au coșit țânțarii* – I. Creangă) pune sub semnul incertitudinii originea acesteia. Ipoteza a două etimologii diferite *coji* < *coajă* și *coși* < *coș* „bubuliță” se complică prin posibilitatea suprapunerii *coji* / *coși*, și, prin urmare, a confuziei: cf. *supra*: *m-au cojit puricii*, cu potențiala evoluție la *a coși* (v. CADE – Mold., Trans., Buc.).

COTREĂȚĂ

Semnificând „mătreăță”, cuvântul-titlu a fost notat în ALRR – Munt. și Mold., I, h. 1, MN / pct. 808, 824, 826, 829, 830, 833, 834. Neatestat până în prezent, *cotreăță* s.f. a apărut, probabil, prin contaminație sinonimică între *coji* s.f. pl. tant., obținut ca răspuns la aceeași chestiune, [91] *Cum zici la aceea albă care se scutură din păr când te piepteni?* menționat în aceeași sursă și pe aceeași hartă, pct. 757, 767, 768, 771, 772 și în expr. *coji în cap* / pct. 770, 773, 779, *coji de cap* / pct. 716, în toate punctele cu semnificația „particule desprinse din pielea capului; mătreăță” și *mătreăță*. La rândul lui, termenul simplu, ca și compusul, continuă semantismul etimologic *coajă* „piele” < v. sl. *koža*, atestat în Muntenia, în numeroase expresii: *a o lua pe coajă* [cinva], *a-i da pe coajă* [cuiva], *a-i trage pe coajă* „a bate”, *a întări din coajă* „a răbda etc. notate în *Gl. Argeș* s.v.

CUPĂȚUIE

Cules din Morăreni, fostul raion Toplița și inclus în *Glosar reg.*, cuvântul anunțat semnifică „vas de o jumătate de litră”. Absent din dicționare, *cupățuie* pare o formație analogică. Modelul ar fi fost paronimul *cănățuie*, diminutiv de la *canată* s.f. „cană”: *Canata din care beau apă* (Catană, *Povești*, I, 16) cu sensul special „cană mică de măsurat lichide” (Costinescu) (v. DA s.v.). Același semantism se regăsește s.v. *cupă* „unitate de măsură pentru lichide, mai mare de o litră”: *Bea în toată sara o cupă de lapte dulce* – Creangă: *Povești* 27. Chiar dacă reprezintă măsuri variabile, domeniul de referință comun a favorizat atracția analogică cu punctul de plecare *cănățuie* / *cupă* și rezultatul *cupățuie*, alături de *cănățuie*. Ca răspândire, ambele vocabule au curs în aria nordică.

DETÓRI

Neatestat până în prezent, *detori* s.m. pl. figurează într-un descântec, cules din Maramureș, pentru redobândirea manei la vaci: „– Unde mereți voi, nouă **detori** / Nouă strigoi?” / „Noi mergem la...” / Sângele să i-l bem, / Carnea să i-o mâncăm / Tare să o săgetăm!” / Voi mereți în lume, / Păstă lume (Papahagi 1925: 148/21). Secvențele *Nouă detori* / *Nouă strigoi* pot fi corelate cu altele similare: *Nouă deochetori*... Paralela relevă, îndubitabil, relația *deochitori* / *detori*.

Chiar în această variantă, drastic redusă, dată fiind reluarea sinonimică **strigoi** din text, *detori* poate fi recunoscut și chiar reconstituit, fără risc, prin confruntare cu texte similare: – Taci, Mihai, nu te cânta, / Nu te văita, / Că eu pe toți oi striga / Tăte iroasele, / Și vântoasele / Și moroii / Și strigoi / Și **deochetorii** (*id. ibid.*, 129/39).

Cu siguranță, necesitățile metrice ale versului popular au determinat redimensionarea corpului fonetic mult prea greoi, *deochetori*.

Am semnalat termenul pentru a sta în atenția DLR care nu l-a valorificat, deși sursa în care l-am reperat figurează în materialul bibliografic aferent.

DEDEOCHETÓRI, DEDEOCHEÁ

Ca nume de agent, cuvântul-titlu reprezintă o formație inedită, absentă din dicționare sau glosare: *Înainte i-o ieșit, / Muroi / Cu muroaie, / Strigoi / Cu strigoaie / Luotori / Cu luotoare / Didiochitori / Cu didiochitoare* (Papahagi 1925, 126/4). Prezența derivatului în DLR ni se pare absolut firească, de vreme ce baza derivativă a fost deja înregistrată, ce-i drept cu o etimologie discutabilă *de* + *deochea*. Analiza indicată nu se motivează, după cum putem constata prin compararea celor două verbe sinonime: *deochea* – *dedeochea* analizabile prin *deochi*, respectiv, *dedeochi*.

FINÍT

Cu înțelesul „sfârșit, final”, termenul apare în textele dialectale culese din Muntenia: [La naștere] *moașa șade cu mine aici până la finit* (TDM I, p. 174, pct. 690, Oarja, Argeș). *N-am mai stat până la finit* (TDM I, p. 373, pct. 777, Plosca, Teleorman).

Finit reprezintă o formație specifică vocabularului dialectal din zona amintită, creată prin analogie cu sinonimul preexistent, *sfârșit*. Contextul de ocurență al noului lexem fiind, exclusiv, expresia *până la finit* (cf. *până la sfârșit*), acesta rămâne condiționat de cadrul în care a apărut, fără să aibă autonomie lexicală până în prezent. El constituie un regionalism, realizat prin indigenizarea unui neologism, *fine*, sub atracția sinonimului din lexicul tradițional al graiului și al limbii comune care a impus uniformizarea secvenței finale: *sfârșit* – *finit*.

LUCÉNI

Cuvântul-titlu se întâlnește într-un bocet din Maramureș, pe care, pentru relevanța acestuia, îl reproducem integral: *Vai, puiuț, dragu tatii, / Vai, bine te-ai însurat, / Fată din sat n-ai luat, / Da din poarta ceriului / Pe fata-mpăratului. / Soarele ți-i nănaș mare / Și lunița, nănășița, / Găinușa sococița / Și fușteii fecioreii / Și stelile fetile / Și **lucenii** gordoneii* (*Antologie, Folc. Maram. 225/195*).

Dat fiind contextul în care apare, termenul nu ridică probleme de identificare. Anturajul cosmic: *luna* (= *lunița*), *stelele*, prefigurează astrul enumerat ca pluralitate, pe care, de altfel, textele folclorice similare îl confirmă: „*Hei, sorucă d'Anchilie / Mpleti colaci de cununie!*” / „– *Eu, frate, n-oi împleti / Până tu că ți-i chema, / Nănaș mare / Sfântu Soare, / Cuscree / **Lucefenii** / Și druștele / Stelele* (Papahagi 1925, 119/15).

În *lucefenii* recunoaștem o variantă regională cu hipercorectitudine, deja semnalată și comentată: „Forme ca *luceafăn*, explicabile prin reacția hipercorectă la rotacism, atestă indirect prezența acestui fenomen în aria la care ne referim [Maramureșul] într-o epocă anterioară” (*Dialectologie*: 161). Redimensionarea formei refăcute, *lucefenii* în *lucenii*, prin haplogogie, se explică având în vedere necesitățile metrice ale versurilor, rezolvate satisfăcător datorită structurii silabice relativ armonioase, 3 silabe egale din totalul de 4: lu-ce-fe-nii. Precizăm că în DLR nu figurează nici *lucenii* și nici *lucefenii*, deși sursa în care au fost reperate cele două variante se regăsește în bibliografia dicționarului.

MĂRGINI

Adjectivul, derivat de la *mărgean* s.n. „coral” semnifică „de culoarea mărgeanului”: *Când o vezi te bagă-n boale, / Cu tulpanu **mărginiu**, / Cu catrința până-n brâu* (Suceava, Șez. I, 48). Nu figurează în dicționare, motiv pentru care îl semnalăm.

MERTIȚĂ

A fost identificat într-o baladă populară din Muntenia: *Babă slabă și-nfocată... / Și de Dumnezeu uitată / De ți-i murgu de vânzare / Să-ți dau bani, / Să-ți dau parale... / Să-ți dau galbeni cu poala / Parale cu **mertița**...* (FOM, III, 797).

Presupunem că termenul semnalat a apărut în urma unui proces de contaminație între termeni aparținând aceleiași sfere semantice: a unităților de măsură pentru cereale: *mertic* + *baniță*.

RĂPI, A VENI ÎN ~

Prin nord-vestul Munteniei a fost atestată expresia *a merge* (sau *a veni, a fugi*) *în răpi* (sau *în răpile ale mari*) „a merge repede, a alerga, a goni” (v. DLR s.v.) fără să se stabilească originea.

Culegerile de texte dialectale, cele mai recente oferă unele sugestii în această privință.

În TDM II, p. 542, pct. 732, Lunci, Buzău, într-o relatare despre o inundație apare o expresie similară: *M-am liberat... când a fost potopu ăla mare... m-am dus... avea tata oleacă de stână... și m-a prins ploaia aea mare, aca cu potopu... Am plecat pe cal și la un moment dat venea râpile să m-acopere cu cal cu tot... pornise așa râpile din coastă... venea așa cu brazdă cu tot... și pân-aicea, la genunchii calului, să nămolea calu... M-am lăsat pă drum... pă drum tot așa, gata să fugă râpele să mă-nămolesc cu cal cu tot.... În fine, am reușit să ies în șes, în vale, pâraieșele de pe coaste se-ntâlneau aici... pârau și-n partea asta și-n partea aslalentă... pârau.*

În DLR s.v. *râpă* se indică un sens regional „albie, matcă” dintr-un punct unic (Limanu, Mangalia, cf. ALR I 422/930). Un sens apropiat înregistrează și *Dicționar dialectal*, vol. IV P (Prasadică) – T, publicat la Chișinău, s.v. 10° „vale adâncă, în care este o apă curgătoare ori prin care se scurge apa de ploaie; năruitură mare”; s.v. 13° „albie a unui râu; apa de ploaie mai mare decât un pârau”: *mergea râpa, gârla*, verbul conservând sensul arhaic „a curge”.

Într-o anchetă dialectală efectuată în 1996, în localitățile cu populație românească din Cazahstan, V. Pavel a notat în satul Moldovanskoe accepția discutată de noi: *râpă* „râu, vale cu apă curgătoare”: *Pânza pentru cămeși o zoleau și ghileau la râpi* (Cercetări, p. 129).

Presupunem că *râpi* din expr. *a veni în ~, ~ ~ le ale mari* reprezintă o deviație a termenului *râpi*. Sensul este figurat, sugerând impetuoșitatea fenomenului natural. Nu este exclus, ca în timp, expresia originară *a veni în râpi* să nu fi fost înțeleasă suficient, prin supremația sensului fundamental „coastă abruptă de deal, surpătură de pământ făcută de teren” și atunci să se fi refăcut în *râpi*.

RĂÓT

Preluat în DLR dintr-un descântec cules din Argeș (*Cocoșii cântară, răot și venin mâncară. Eu rămăsei ușor ca ș-un bujor – Șez.*, VII, 93), cuvântul-titlu dispune, în sursa citată, de indicația etimologică „de la rău”. Mult prea îndepărtată, respectiva indicație poate fi apropiată și raportată la termenul „tutelar”, cel de la care s-a desprins prin falsă interpretare și analogie. Avem în vedere *răutate*, cu multiple accepții înregistrate în dicționarul-tezaur, dintre care menționăm: „boală, îmbolnăvire” (*S-a pus o răutate pe stomag* ALR I 125/592 – v. DLR s.v. III.3.), dar și „faptă rea, nelegiuire”, în varianta învechită *răotate* (v. DLR s.v.) cu o frecvență ridicată în secolele de început ale culturii române: *Răotate păru Domnului că făcu aceasta* PO 131/19 (v. DLR s.v.). *Tocmiră pe niște făcători de răotăți* Moxa 396/8 (id., ib.). Analiza derivatului (*rău* + suf. -*ătate*) relevă modelul *drept* + suf. -*ătate*, părțile corespunzătoare ale termenului comparabil: *dreptate*. Separarea ulterioară

urmează îndeaproape modelul primar, redimensionat *dreptătate* > *dreptate*, prin urmare, *răot* + suf. *-ătate*.

SPLINĂTURI

În *Glosar reg.* figurează cuvântul-titlu *splinături* s.f. pl. „boală la oi”. A fost înregistrat în localitatea Pârâul Plutei, fostul raion Târgu-Neamț, DLR l-a preluat în inventarul său lexical stabilindu-i etimonul: *splină* + suf. *-ătură*. De regulă, afixul se atașează temelor verbale (Pascu 1916: 62). Prin urmare derivatul ar trebui pus în legătură cu verbul de la care ar fi descins: *însplina*: *Nu s-a gătit încă de plecare, din pricină că ori nu poate prinde boii ori că vo ghită i s-a însplinat* (Jipescu, *Opincaru*, 148). Întrucât *însplinătură* prezenta un corp fonetic greoi, s-ar fi ajuns la redimensionare prin îndepărtarea prefixului, procedeu uzual la nivel dialectal: *splinătură*.

STUMBRÉȘTE

Ca verb reflexiv se întâlnește într-un colind: *Sub frunza mărunță, / Jos umbra rotundă / Dar sub coama lor / Cine-mi se stumbrește? / Trei oști ungurești / Și trei românești* (Mihail Lungianu, Brezaia (Schiță de Crăciun) în *Șez.* XXIII).

Verbul neinventariat în vreo lucrare lexicografică a fost creat, după toate aparențele, prin contragere din expresia *sta a umbră*, în variantă primară, din punctul de vedere al prepoziției, devenită, probabil, într-o etapă intermediară **st-a umbră*, prin disimilare, aglutinare și preluare ca radical, **stumbră* > *stumbri*. În situații asemănătoare, *sta a soare*, prepoziția a fost absorbită de numele în postpoziție devenind împreună bază derivativă: *asoare* > *asori*. Pentru *sta a umbră*, impedimentele s-au rezolvat etapizat: 1. *sta a umbră*; 2. *st-a umbră* > 3. *stumbră*.

STURICHÎȘ

Cu înțelesul „pădure tânără și deasă, desiș”, cuvântul-titlu figurează în *Gl. Munt.*, DGS III. DLR a înregistrat termenul ca regionalism, considerând „etimologia nesigură; cf. *stufiș*”. În același sens, propunem, pe baza apropierii de formă, dar și de sens, corelarea *sturichiș* – *stuhăriș*, ca var. regională pentru *stufăriș* „desiș, mulțime de stuf”. Menționăm că varianta fonetică a fost atestată în opera lui Tudor Pamfile (originar din sudul Moldovei: Tecuci), dar și la V. Voiculescu, provenind din nord-estul Munteniei, ori la Z. Stancu, originar din Teleorman: *Trebuie tăiat și adus la mal stuhărișul* (*Desculț*, 1952, 508) (v. DLR s.v.). Dacă acceptăm posibilitatea unei metateze (**sturăhiș*), a unei asimilări regresive (**sturihiș*) și a modificării laringalei *h* în velară (cf. *Gl. Munt.*, *hoinări* > *coinări*), afectate în continuare de vocala palatală, atunci acceptăm și rezultatul *sturichiș*. Semantic, schimbărilor din complexul sonor al termenului le corespunde

o extensiune de sens, întrucât, „pădurea tânără și deasă”, *p. ext.*, ca mod de prezentare, amintea *stuhărișul*. Pentru *sturichiș*, DLR înregistrează și subsensul „tufiș”, ilustrat cu un text din scrierile lui M. Lungianu, originar din Argeș: *Fără să mai șază mult pe gânduri, se desculță repede-ntr-un sturichiș și dă năvală-n lac la oaie* (Clacă, 144). Faptul ni se pare semnificativ, deoarece înțelesul de bază consemnat în DLR, fără exemplificare, a fost înregistrat recent în *Gl. Munt.* Pe baza unei atestări din același ținut: – *Intram într-o pădure, sturichiș* (AFLR / pct. 682, Cetățeni, jud. Argeș).

ȘIREĂDĂ

Despre termenul menționat la A. Pann, editorul I. Fischer face mențiunea *n-am putut stabili sensul acestui cuvânt* în nota următoarelor versuri: *Domnii și-mpărații / Mă pun la paradă / Pe uliți șireadă* (Opere, II, ESPLA, 146). Fiind vorba de o discuție figurativă între un brad și un tei, spusele aparținând celui dintâi, corelarea cu *șir*, *șirag* pare firească. Cu siguranță, este vorba de un hapax legomenon, creat de autor strict contextual, pentru a rezolva o exigență de versificație.

ȘOĂLA, M-AM DAT DE-A ~

În *Gl. Munt.*, mai apoi preluat în DGS III s.v., termenul *șoală* cu sensul „soră de cruce; surată”, a fost notat și în expresia *m-am dat de-a ~*, „m-am făcut surată” (pct. 675, Nucșoara, Argeș).

Surată, la rândul lui, cu înțelesul „prietenă”, considerat în DLR „învechit și popular”, figurează în volumele TDM I–III, în expresii corespunzătoare:

a se da de-a ~ „a se face surată cu cineva”: *La Rusale să face colaci, păpuși din făină și să dă de-a surată. Fiecare ia păpușa, de exemplu o fată a ei și alta a ei și dup-ai se dă: dă... p-a ei în mână la fata ailantă și fata ailantă în mână și zice:*

– „Na, *surată*, dă-mi *surată*, pân' la anu tot *surată*” (TDM I, p. 47, pct. 675), *a da de surată: Când dăm de surate, a doua duminică după Moși, or mă duc eu la surata, or surata vine la mine... și dăm de surate cu ce-avem și ea vine cu vasele ei și eu cu-ale mele și ea-mi dă p-ale ei și eu-i dau p-ale mele:*

– „Ții *surată* pân la anu?”

– „Țiu *surată* pân la anu (TDM I, p. 130, pct. 684).

A da de-a ~, ~ de ~ înseamnă că schimbul de obiecte dintre parteneri consfințește relația, statutul lor (în calitatea anunțată: *dăm de-a surata*), cu scopul de a marca începutul ligaturii de tip special: *a fi surate*.

Termenul *șoală* pe care îl prezentăm, apare într-un context similar, cu schimbare de diateză: *mi-am dat de-a ~*, pentru că unul dintre sensurile lui este „surată”, celălalt „verișoară”. P. Coman, în *Glosar dialectal* l-a înregistrat ca arhaism pentru zona Muscelului. Peste câteva decenii, el este atestat ca specific ținutului Argeș (v. LR, VIII, 1959, nr. 3, p. 65).

I. Scurtu (1966, p. 150) prezintă *șoală* „surată, verișoară, prietenă” ca sinonim pentru *vară a treia*. El îl explică apelând la graiul copiilor, pentru care îl consideră specific, putând fi „scurtat din *verișoară*”. Adăugăm că forma cea mai potrivită pentru segmentarea cuvântului ni se pare var. *verșoară*, creată prin sincopa vocalei [i]. Forma este atestată generos în ALRR–Munt. și Dobr., II, h. 132 / pct. 848, 863, 868, 895, 896, 899 și în NALR–Olt., MN, plș. 16, pct. 907: *Mă jucam cu Soltănica, tot o verșoară d-a mea* (AFLR, pct. 809, Pietroșani, jud. Teleorman). Complexul sonor *verșoară* devine ușor separabil în două unități (*ver/șoară*), dintre care prima neglijabilă (cf. cazul similar *mentează* < *fer-/mentează*, *Gl. Munt.*). Substituirea de sunete [r] / [l], *șoară* > *șoală*, în rostirea infantilă, nu ridică probleme.

Pentru expresia *m-am dat de-a* ~ în Oltenia este atestat recent un verb reflexiv corespunzător: a se (în) *văruici* „a se prinde de veri”, consemnat de D. Bărbuț în *Dicț. olt.* (1990), reținut, la începutul secolului al XX-lea (1913) de I. Boceanu în *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, cu același sens „a se face văr cu cineva ([despre copiii] în prima luni după Duminica Tomii)”. Obiceiul corespunzător figurează în textele dialectale culese din Oltenia: *La trei marte după Paști... la noi să zice-nvărucit. Atuncea luăm fetele, băieții, mamele, rușim ouă... seara să face horă. Să duc fetele fac un cerculete de salcă și-n cerculetele ala... să duc la țuturoi / Și-ia cerculetele-n mână și-n mijlocu cerculetelui pune ouă. Și trec două fete și zice una.*

„– *Ești văruică pân la moarte?*”

Da aialantă zice.

– „*Sânt văruică, sunt*”

„– Da de la moarte-ncolo?”

– „Care și *ncotro”: (TDO: p. 278, pct. 964, Poiana Mare, Iablanița, Vânu Mare).

A se face veri, a se prinde veri (băieți sau fete) nu presupune obligativitatea gradului de rudenie, ci dobândirea lui prin practicarea obiceiului discutat. De altfel, *văr*, în graiurile dacoromâne sudice este o formulă uzuală de adresare semnificând și „prieten, tovarăș”: *Când am dat cu ciocanu... ca când îi iei gâtu la găină, așa curgea sângele. Dacă l-am lovit bine-n vân-aia nici n-ai timp să te scoli, vine sângele peste mine grămadă... Fac o... foaie de porumb cevașilea așa lată frumos, si... leg cu tei sau cu sfoară... ca să să oprească sângele și dup-aca-i dau drumu”: du-te, vere, cu el unde vrei” (TDM III, p. 466, pct. 821, Crevedia Mare, Ilfov).*

VISĂRÓS, PĂRERÓS

Pentru cel dintâi adjectiv variabil din titlu, *visăros*, după DLR, „înv.” și semnificând „care este plăsmuit de imaginație” în sursa citată găsim analiza *visa* +

* Am respectat grafia volumului, în ciuda faptului că este vorba de forma pronominală arhaic-învechită *careși*, în timp deglutinată în secvențe de felul *care și-ncotro*.

suf. *-ăros*. Dacă urmărim fragmentul ilustrativ constatăm că se impune un adaos explicativ în glosă, iar, în conformitate cu acesta, rectificarea bazei derivativă: *Istoricul acesta nici au zis, nici să poate din adevărul istoriei a să înțelege; fără numai din visăroasă și păreroasă tâlcuirea lui Malenberg* (Cantemir, *Hronicul*, 264). Adjectivul apare într-o secvență copulativă unde cele două părți prezintă similitudini ca derivate ale unor baze nominale, la origine forme verbale de infinitiv, *visare*, respectiv *părere*. Cu alte cuvinte, *visăros* se explică prin analiza *visare*, „predispus la ~” + suf. *-os*, ca și *păreris* < *părere* + același derivativ. În definiția primului derivat am adăuga după „*imaginație*”, „*visare*”. De altfel în SDLR figurează analiza pe care o propunem și pe care DLR a respins-o. Poziția DLR este greu de explicat și în privința neincluzerii celui de al doilea derivat în corpusul de termeni pentru litera corespunzătoare. Sensul acestuia ar fi „părelnică”.

ZĂIBĂREALĂ

Cuvântul provine din pct. 851, Făcăieni, jud. Ialomița, fiind înregistrat în anchetele pentru ALRR–Munt. și Dobr. Este substantiv colectiv și semnifică „struguri mici, nedezvoltați”: *S-a mănât* [strugurii], *s-a făcut zăibăreală*. Analiza minimală relevă atât baza derivativă *zăibăr*, cât și formantul *-eală*, în acest caz cu valoare colectiv – depreciativă „totalitatea strugurilor piperniciți, cu boabe subdezvoltate”. Pentru sensul peiorativ al derivatului pledează și verbul din text, *s-a mănât*, care anunță calamitatea viței-de-vie, cunoscută în aria sudică sub numele *zăibăr* (v. *Gl. Munt.*, DGS III s.v.), „soi de viță-de-vie nealtoită” (cf. germ. *Seiber*).

Ca derivat, *zăibăreală* se explică prin „productivitatea sufixului și capacitatea acestuia de a crea cuvinte noi [...], evidentă în faptul că multe dintre derivate au rezultat prin «uzurparea» celor existente a căror tranșă finală apare modificată în *-eală*” (Mărgărit 2009: 166). Textele dialectale culese din Muntenia, în ultimul timp, oferă spre încredințare astfel de cazuri: *ciubucăreală* în loc de *ciubucărie* [la construcția casei] „ornamente în partea de sus a zidurilor”: *Ș-acilea vine și-i face* [casei]; *cârâială* s.f. „rest inutilizabil de la prepararea săpunului în gospodărie”: *Adunătur-aia stricată de la untură, cârâial-aia... aia rămâne la fund* (*Gl. Dobr.* / pct. 874, Somova, Tulcea), în loc de *cârâie* (v. DA s.v.); *ciubucăreală pe sus... sus la streășină* (*Gl. Munt.* / pct. 806, Talea, Prahova); *socreală* „petrecere la socrii mici, în timpul nunții sau a doua zi după nuntă” (*Gl. Munt.* / pct. 692, Hulubești, Dâmbovița), pentru *socrie* (*ibid.* / pct. 713): *Socria este luni dă dimineață* (Predeal-Sărari, Prahova); *unseală* s.f. „grăsime, unsoare”: *Curăț cartofii și-i fierb... bag unseală-n ei, uleu* (*Gl. Munt.* / pct. 671 Boișoara, Vâlcea), ca substitut pentru *unsoare*.

În analiza ultimului derivat se poate identifica numele-bază derivativă *uns* și afixul *-eală*, prin excelență recunoscut ca un sufix specializat pentru combinațiile cu teme verbale (Ciobanu 1960: 129–139). Cu toate acestea, unii autori consideră că *-eală* poate fi selectat de baze nominale și, în consecință, creează substantive. Ciobanu 1960: 131 consideră că derivatele următoare constituie astfel de cazuri:

băială s.f. „necaz, supărare” poate fi raportat la numele *bai*, dar numai atunci când este implicat în expr. *a avea ~*, prin urmare din contextul verbal s-a preluat, exclusiv, nucleul nominal; *cămășuială* < *cămășuie* „strat de piatră dezagregată care învește mașinile din cariere”; *dinteală* < *dinte* din compusul *spată cu dinteală*; *negureală* < *negură* „pâclă”. Exemplele citate pot beneficia și de o altă interpretare: *băială* provine din nucleul nominal al unui ansamblu verbal, calificat de Coșeriu 2005, 41, „solidaritate lexicală” ceea ce presupune că, în afara contextului menționat, *bai* nu deține competența derivării cu un derivativ verbal; *cămășuială* poate fi analizat prin verbul *cămășui* „a acoperi un element de construcție cu beton, mortar etc.” (v. DEX s.v.); fără dificultate, la rândul lui, *negureală* nu ridică impedimente în corelarea cu verbul *negura* (v. DA s.v. *înnegura*); *dinteală* din structura *spată cu dinteală* s-ar explica, din punctul de vedere al creării, prin analogie cu unele materiale din terminologia războiului de țesut: *năvădeală* „totalitatea firelor folosite pentru a năvădi”, *urzeală* „fire de lână, bumbac, cânepă utilizate la urzit”; *băteală* „totalitatea firelor urzite, năvădite, bătute cu spată”. Acestea ar fi putut determina apariția formației lexicale *dinteală*. *Glosar reg.* 42 atestă derivatul *îndinteală* „fir scăpat din țesătură (mai exact din spată)”, cules din fostul raion Vatra Dornei, pentru a cărui explicație raportarea la compusul *fir în dinte* devine plauzibilă.

Alături de exemplele de mai sus, *zăibăreală*, separabil în *zai* și *băr*, ar fi apărut prin substituția tranșei finale a altui potențial derivat preexistent: **zăibărie* „cantitate mare de *zai*”, cu alte cuvinte producție nesatisfăcătoare sub aspectul bobului de struguri, inferior dimensional, dată fiind calitatea viței de vie (nealtoite).

Valoarea colectivă a sufixului *-eală*, de altfel, constituie o particularitate a graiurilor muntenești, desprinsă din numele de acțiune corespunzător: *șipcuială* „acțiune prin care se fixează *șipcile* pe scheletul de lemn al casei țărănești”. Faptul că operația presupune montarea unei multitudini de șipci a determinat conturarea pluralității pentru accesoriile respective: *După grinzi să bate șipcuiala* (*Gl. Munt. / pct. 695 Brănești, Dâmbovița*).

IZVOARE ȘI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

AFLR	= <i>Arhiva fonogramică a limbii române</i> a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.
<i>Antologie, Folc. Maram.</i>	= <i>Antologie de folclor din județul Maramureș</i> . Vol. I. <i>Poezia</i> . Redactor-responsabil Ion Chiș Ster. Baia Mare [f. e.] 1980.
ALRR–Munt. și Dobr.	= <i>Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea</i> , București, vol. I–III, de Teofil Teaha, Mihai Coțțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, 1996–2001; vol. IV, de Teofil Teaha (coord.), Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, 2004; vol. V, de Teofil Teaha (coord.), Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, 2007.
Bărbuț, <i>Dicț. olt.</i>	= Dorina Bărbuț, <i>Dicționar de grai oltenesc</i> , Craiova, 1990.

- CADE = I. Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească, [1926–1931].
- Ciobanu 1960 = Elena Ciobanu, *Suffixul -eală*, în SMFC, vol. al II-lea, p. 129–139.
- Cercetări* = *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel. București [f.e.] 2000.
- Coman, *Gl.* = Petre Coman, *Glosar dialectal*. București, Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, 1939 (Academia Română, Memoriile Secțiunii literare. Seria III, tomul IX, Mem. 5).
- Costinescu = Ion Costinescu, *Vocabular româno-francesu*, București, 1870.
- Coșeriu 2005 = Eugen Coșeriu, *Limba română, limbă romanică*, Texte manuscrise editate de N. Saramandu, București.
- Dialectologie* = *Dialectologie română* de Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, 1977.
- DGS = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, coord. Maria Marin, vol. III, Literele P–Z, București, Editura Academiei Române, 2011.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965 ș.u.
- Gl. Argeș* = *Glosar regional Argeș* de D. Udrescu, 1967.
- Gl. Munt.* = *Glosar dialectal Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, 1999.
- Gl. Olt.* = *Glosar dialectal Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, 1967.
- Glosar reg.* = V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, [București], Editura Academiei, 1969.
- Herz., Gher. = Eugen Herzog, Vasile Gherman, *Graiul dialectului murginean*, în „Codrii Cosminului”, 1924, p. 355–401.
- Jipescu, *Opincaru* = Gligore M. Jipescu, *Opincaru, cum este și cum trebuie să hie săteanu*. Scriere-n limba țaranului muntean, București, 1881.
- LR = „Limba română”, București, 1952 și urm.
- Papahagi, Maram. = Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, 1925.
- Pascu 1916 = Dr. G. Pascu, *Sufixe românești*, Edițiunea Academiei Române, București.
- Șez. = „Șezătoarea”. *Revistă pentru literatură și tradiții populare*, Fălțiceni. Anul I, 1892 și urm.
- TDM, I–III = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1987.
- TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Coșuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1967.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
 „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
 București, Calea 13 Septembrie nr. 13
 inst@lingv.ro